

UZAY-ZAMANDA NESNELER VE BİLİNÇ

Pakize ARIKAN SANDIKCIOĞLU*

ÖZET

Einstein'ın özel görelilik kuramının gerektirdiği dört boyutlu uzay anlayışı zamanın akışı, hareket ve değişim gibi olguların birer yanılısamadan ibaret olduğunu göstererek klasik zaman ve nesne anlayışını büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu çalışmanın amacı, değişen bu kavramlar çerçevesinde, zihnin ve bilincin dört boyutlu uzay-zamandaki konumunu araştırmaktır. Dört boyutlu evren tasarımının, zihnin zamanda ilerleyen ve değişen bir varlık olduğu inancından ziyade, zihnin tıpkı diğer nesnelere gibi anlık uzay-zaman kesitlerinden meydana geldiği iddiasını desteklediği öne sürülecek ve bu iddia irdelenecektir.

Anahtar sözcükler: bilinç, zihin, görelilik, uzay-zaman.

(Objects And Consciousness In Space-Time)

ABSTRACT

The notion of four-dimensional space, entailed by Einstein's special theory of relativity, has altered the classical understanding of time and object through showing that flow of time, motion and change are illusions. The aim of this paper is to search for the status of mind or consciousness within the framework of these modified concepts. It will be claimed that the notion of four dimensional universe supports the idea that the mind consists of instantaneous space-time slices rather than the belief that it is a being that changes and moves through time.

Keywords: consciousness, mind, relativity, space-time.

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi
FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2014 Güz, sayı: 18, s. 61-73
ISSN 1306-9535, www.flsfdergisi.com

Einstein'ın özel görelilik kuramı sadece zaman ile ilgili düşüncelerimizi değil, ünlü matematikçi Hermann Minkowski'nin öne sürmüş olduğu dört boyutlu evren anlayışı doğrultusunda, evrenin yapı taşları olarak değerlendirdiğimiz nesnelere hakkındaki düşüncelerimizi de gözden geçirmemize neden olmuştur. Acaba görelilik kuramı "zihin" ve zihnin önemli bir unsuru olan "bilinç" olgularına bakışımızda ne türden bir değişiklik gerektirir?¹ Bilindiği üzere, zihin-beden problemi felsefenin en çetrefilli problemlerinden biridir. Bu problemi çözülmez kılan en önemli unsur, bilinç olgusunun tam anlamıyla açıklanamaz oluşudur. Bugüne kadar pek çoğumuzun varsaymakta olduğu "evren", "fizik" ve "nesne" kavramları çerçevesinde, zihni düalist veya fizikalist açıklama çabaları bizi nihai bir çözüme ulaştıramamıştır. Einstein'ın görelilik kuramının bir uzantısı olarak yorumlayabileceğimiz dört boyutlu uzay anlayışı ve bu anlayışla uyumlu olduğu düşünülen olay ontolojisi ise, bırakın bilinç veya zihin ile ilgili sezgi ve inançlarımızı, sıradan nesnelere hakkındaki genel kanıları dahi alaşağı etmektedir. Bu çalışmanın amacı, bu yeni evren anlayışı içerisinde zihnin veya bilincin konumunu soruşturmadır. Bilincin bize sağlamış olduğu klasik zaman algısının bir yanılısına olarak değerlendirilmesi, bilinçli deneyimin ve zihnin kendisinin de mahiyetini baştan sorgulama gereğini hissettirmiştir. Ancak, bu çalışmanın amacı dört boyutlu evren anlayışı çerçevesinde zihin problemine bir çözüm üretmek değildir. Daha ziyade, bütün bilinmezlikleriyle beraber bilinç ve zihin olgularının böyle bir evren tasviri içerisinde nasıl konumlandırılacağı ile ilgili mümkün bir açıklama sunmaktır. Bu amaçla, zihin gibi bir olgunun nasıl olup da dört boyutlu uzay-zamanın bir parçası olabileceği sorusu üzerinde durulacak ve göreliliğin sıradan nesnelere konusunda gerektirdiği ontolojik sonuçların zihin ve bilinç için de geçerli olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Einstein 1905 yılında yayınlamış olduğu "Hareket Eden Cisimlerin Elektrodinamiği Üzerine" isimli çalışmasında, ışık hızının sabit olduğunu, yani farklı hızlarda hareket eden gözlemcilerden bağımsız olarak saniyede yaklaşık 300.000 km olduğunu iddia ederek, bilim dünyasında ve gündelik hayatta kabul gören zaman anlayışının değişmesine neden olmuştur. Zamanın akıp gittiği, geçmişin geride kaldığı ve geleceğin henüz yaşanmadığı varsayımı kökten sarsılmıştır. Klasik bilimin tasvir ettiği zaman "nehirin kıyısında oturmuşuz ve çok güçlü bir akıntı, geleceği bize doğru getiriyor, zaman bize ulaştığında şimdi oluyor ve nehrin aşağısına, geçmişe

¹ "Bilinç" kavramı zihnin unsurları olan farkındalık, fenomenal nitelik, öznel deneyim gibi olgulara işaret etmektedir. Öte yandan, "zihin" kavramının kapsamı çok daha geniştir. Zihin, bilince ek olarak, yönelsellik, bilinç dışı deneyim gibi unsurları da içermektedir. Bu çalışmada genel olarak bilinçli zihin durumları üzerinde durulacaktır.

doğru akıyor gibidir.”² Ancak Einstein’ın görelilik kuramının resmettiği zaman, bu anlayıştan son derece farklıdır. Işık hızının tüm gözlemcilere göre sabit olması, Newton’un *Principia*’sında³ mutlak olarak nitelendirilen ve sabit bir hızla aktığı düşünülen zamanın göreliliği olduğu anlamına gelmektedir. Siz ışığın peşinden ne kadar hızlı koşuyor olursanız olun ışık sizden aynı hızla uzaklaşır, tıpkı durağan bir gözlemciden uzaklaştığı gibi. Bu durum, sağduyuyla çelişmektedir. Çünkü bugüne kadar edindiğimiz deneyimler, bize herhangi bir cisimle aynı doğrultuda hareket eden bir gözlemciye göre söz konusu cismin hızının durağan bir gözlemcinin ölçtüğü hızdan daha düşük olması gerektiğini söylemektedir. Einstein’a göre ışık hızının sabit olmasının nedeni farklı hızlarda hareket eden gözlemcilerin farklı uzay ve zaman ölçümlerinin olmasıdır. Cisimler hızlandıkça zaman daha yavaş akacaktır. Siz ışığın peşinde koşarken ölçtüğünüz zaman ile durağan bir gözlemcinin ölçtüğü zaman aynı değildir ve her gözlemcinin yaptığı ölçüm diğer gözlemcinin yaptığı ölçüm kadar geçerlidir. Zaman, size göre daha yavaş, durağan bir gözlemciye göre daha hızlı geçecektir. Öyleyse zaman, Newton’un iddia ettiği gibi sabit bir hızla akmamaktadır. Greene’in belirttiği gibi, zaman adeta kendini “ışığın hızı—gözlemcinin hızından bağımsız olarak— her zaman, kesinlikle sabit olacak şekilde”⁴ ayarlamaktadır.

Zamanın göreliliğinin doğurduğu evren tasarımı, elbette, bugüne kadar varsaymış olduğumuz evren tasarımıyla oldukça farklı olmak durumundadır. Klasik zaman kavramı çerçevesinde evrenin şu anki hali ve evrende şu anda olup bitenler üzerinde hepimizin hemfikir olması beklenir. Aynı şekilde geçmiş hepimiz için geçmiştir ve gelecek hiçbirimiz için henüz yaşanmamıştır. Dün geride kalmış ve gerçekliğini yitirmiştir, yarın ise henüz gelmemiş ve gerçeklik kazanmamıştır. Gerçek olan yalnızca hepimizin içinde bulunduğu ve üzerinde uzlaştığı şu andır. Ancak zamanın göreliliği önemli bir sorunu da beraberinde getirmektedir. Eğer zaman göreliliği ise, “eşanlılık” yani, ayrı olayların aynı zamanda gerçekleşip gerçekleşmemeleri de göreliliğin zorundadır. Örneğin, şu anda İstanbul’da düşen bir yıldırım ile Ankara’da meydana gelen bir trafik kazası durağan bir gözlemciye göre eşanlı iken, çok yüksek bir hızda hareket eden bir gözlemci için bu iki olay arasında zaman farkı olabilir. Bu gözlemci için Ankara’da trafik kazası yaşandığı halde İstanbul’a henüz yıldırım düşmemiş olabilir. Bu bizi ister istemez şu çarpıcı sonuca götürür: şimdi, geçmiş ve gelecekte yaşanan olayların oluş zamanı görelidir. Benim için şimdi olan bir başkası için geçmiş ve yine bir diğeri içinse gelecek olabilir. Evrensel bir şimdi veya evrensel bir

² Brian Greene, *Evrenin Dokusu*, çev. Murat Alev, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2012, s.157.

³ Isaac Newton, *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (Seçmeler)*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2010.

⁴ Greene (2012), s. 59.

eşanlılık yoktur.⁵ Öyle ki, herkes kendi “şimdi”sini yaşar ve herkes “şimdi”sinde hangi olayların gerçekleştiği konusunda eşit derecede haklıdır. Nasıl ki uzaydaki hiçbir pozisyon “burası” olmayı diğerlerinden daha fazla hak etmiyorsa, aynı şekilde hiçbir an da “şimdi” olmak için diğer anlardan daha öncelikli değildir.⁶

Einstein’ın özel görelilik kuramı, özellikle de eşanlılığın göreliliği, zamanın neliği hakkındaki düşünceleri büyük oranda değiştirmiştir. Zaman artık üç boyutlu evrenin üzerinden akıp giden dışsal bir varlık olarak değil, Einstein’ın hocası Minkowski’nin iddia ettiği gibi, dört boyutlu, adına uzay-zaman dediğimiz evrenin dördüncü boyutu olarak görülmelidir.⁷ Geçmişin, şimdinin ve geleceğin göreliliği tüm zamanların eşit derecede gerçek olduğu sonucunu da doğurmuştur. Eğer benim için geçmiş olan, uzaydaki herhangi farklı bir gözlemci için “şimdi” olabiliyorsa, geçmişin yok olup gittiğini söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde, benim için gelecek olan, bir başkası için “şimdi” olabiliyorsa, o gelecek bir şekilde hâlihazırda var olmalıdır. Bu anlayışı somutlaştırıp daha anlaşılır hale getirmek adına, uzay-zaman genellikle bir ekmek somununa veya bir buz kütesine benzetilir. Uzay-zaman somununda evrenin tüm anlardaki durumları eksiksiz olarak mevcuttur. Farklı hızlardaki gözlemciler bu somunu farklı yerlerden ve farklı açılarla keserler. Her bir kesit belli bir gözlemci için uzay-zamanın bir anındaki olayların tümünü tanımlar. Bu nedenle uzay-zaman somununun farklı dilimlerini kesen gözlemciler, kendilerine göre o an evrenin içinde bulunduğu durumu veya kendi “şimdi”lerini tanımlamış olurlar ki, bu da eşanlılığın göreliliği olduğunu gösterir. Uzay-zaman somununda yer alan kesitlerin tümü eşit derecede gerçektir ve bu nedenle var olma anlamında hiçbirinin diğerine üstünlüğü yoktur.

Öyleyse, zamanın aktığı algısı yalnızca bir yanılgıdan ibarettir. Ancak zamanın akmadığı bir evrende değişim ve hareketten söz etmek mümkün olabilir mi? Klasik zaman algılayışımız çerçevesinde nesnelere sürekli bir değişim ve hareket halinde olduğu düşünülür. Örneğin bir ağaç zaman ilerledikçe büyür, gelişir, yaprak döker. İnsanlar doğar ve yaşlanırlar. Aynı şekilde dünya güneşin yörüngesinde hareket eder ve zaman ilerledikçe bulunduğu konum değişiklik gösterir. Şu bir gerçektir ki, hareket ve değişim, tanımı gereği zamanın akışını veya zamanda ilerleyişi zorunlu kılar. Çünkü bir nesnenin değiştiğini veya hareket ettiğini söyleyebilmemiz için, o nesne t_1 zamanında belirli bir konum ya da durumda iken, aynı nesnenin t_2 zamanında farklı bir konum veya durumda olması gerekmektedir. Oysa görelilik kuramının gerektirdiği zaman anlayışına göre, artık nesnelere zaman içerisinde bir andan diğerine ilerlediğini söylemek mümkün değildir.

⁵J. B. Kennedy, *Space, Time and Einstein: an Introduction*, Acumen Publishing, 2003, s.19.

⁶David Deutsch, *The Fabric of Reality*, Penguin Books, New York, 1997, s. 262.

⁷ Kennedy (2003), s. 50.

Çünkü bir nesnenin geçmişi, şimdisi ve geleceği uzay-zamanda zaten yerini almıştır. Tam bu noktada uzay zamanı bir buz kütesine benzetmek çok daha uygun olacaktır. Akan bir nehrin hareketliliği ve değişkenliğinin aksine, evren bir buz kütesini andırır.⁸ Bu kütle “an” olarak adlandırabileceğimiz donuk ve hareketsiz uzay-zaman kesitlerinden oluşur. Bu kesitler veya “an”lar adeta evrenin anlık çekilmiş fotoğrafları veya sabit film kareleri gibidirler ve evrende meydana gelmiş ve gelecek olan tüm olayları kapsarlar. Bu anlamda, evren içerisinde geçmişin, şimdinin ve geleceğin donmuş olarak bulunduğu dört boyutlu statik bir bloktur. Böyle bir evren içerisinde ne hareket ne de değişim vardır. Hiçbir varlık bir andan diğerine geçemez veya atlayamaz. Aynı şekilde, hiçbir varlık yok olamaz. Her şey bağlı olduğu anın bir parçasıdır ve ebediyen orada durağan bir şekilde var olmak durumundadır. Zamanın akışı gibi hareket ve değişim de birer yanılısamadır. Tıpkı bir film izlerken oyuncuların veya sahnelerin sürekli bir hareket ve değişim halinde olduklarını düşünmemize karşın, aslında görüntüyü meydana getiren film karelerinin sabit olması gibi, uzay-zamanı meydana getiren “an”lar da sabittir. Deutsch bu yanılısamanın doğasını şöyle açıklar: “Bizlere hareket ve değişmiş gibi görünen şey, bizim şu anda sahip olduğumuz deneyim ve yine şu anda hafızamızda bulunan geçmiş deneyimlerin hatırası arasındaki farktır.”⁹ Tıpkı ardı ardına geçen film karelerinin hareket izlenimi uyandırması gibi, hafızamızda bulunan ardışık imgeler ve deneyimler de hareket ve değişim yanılısamasını yaratırlar.

Değişimin ve hareketin yaşanmadığı, zamanın akmadığı, nesnelere bir andan diğerine geçmediği dört boyutlu uzay-zaman, her ne kadar sağduyuyu sınasa da, deneyimlerimizle örtüşür görünmektedir. Bir yanılısama olsun veya olmasın, biz dünyayı sürekli bir hareket ve değişim halinde algılamaktayız. Görelilik, hiçbir şekilde dünyayı algılayış biçimimizi değiştirmemizi gerektirmemektedir. Birçoğumuzun durağan bir nesneyi hareketliymiş gibi algıladığı olmuştur. Hareketsiz bir resmi hareket ediyormuş gibi algıladığımız optik yanılısamalar buna örnek olarak verilebilir. Bu anlamda, olmayan bir şeyi varmış gibi algılıyor olmak bizler için hiç de yabancı bir olgu değildir.

Aynı şekilde, dış dünyayı olduğundan farklı bir şekilde algılamakta olduğumuz iddiası felsefe için de yeni bir iddia değildir. Yüzlerce yıl önce Zenon, formüle ettiği paradokslarla aslında hareketin ve değişimin var olmadığını, bunların yalnızca yanılısamalar olduğunu iddia etmiştir. Hatta bu çalışmanın konusu olan blok evren argümanı, Zenon’un özellikle “Ok Paradoksu” ile ortaya koyduğu argümanın bir uzantısı olarak yorumlanabilir. Zenon, yaydan çıkmış ve hareket ediyormuş gibi görünen bir okun aslında durağan olduğunu söyler. Çünkü ok hedefine ulaşmak için

⁸ Greene (2012), s.172.

⁹ Deutsch (1997), s. 263.

hedefe giden yolun her noktasından geçmek, yani her noktasında bulunmak zorundadır. Bir yerde bulunmak hareketsiz olmayı gerektirdiğinden, okun yandan hedefe doğru hareket ettiğini söylemek mümkün değildir¹⁰; tıpkı bir nesnenin dört boyutlu uzay-zamanın bir noktasından diğerine geçtiğini söylemenin mümkün olmadığı gibi.

Ancak, bu çalışmaya konu olan asıl sorun dış dünya ile ilgili düşüncelerimizi ve algılarımızı göreliliğe uydurmak değil, kendi varlığımız, bilincimiz veya zihnimiz ile ilgili sezgilerimizi ona uydurmaktadır. Dış dünya hakkındaki deneyimlerimizi birer yanılısama olarak nitelendirip göreliliğe karşı tarafsızlaştırmak daha kolaydır. Ancak, bilinçli özneler olarak kendi değişken varlığımızın da bir yanılısama olduğunu ileri sürmek bu kadar basit midir? Söz konusu yanılısamanın kaynağı ve öznesi olan bilinç veya zihnin kendisini de dört boyutlu evrenin değişmeyen donuk bir parçası olarak nitelendirmek mümkün müdür?

Dört boyutlu bir evreni hayal etmek oldukça zor belki de imkânsızdır.¹¹ Bunu her denememizde kendimizi ister istemez evrene dışarıdan bakan bir göz olarak konumlandırıp, dört boyutun dışında veya ötesinde görürüz. Çünkü kendi bilincimizi dört boyutlu evrenin herhangi bir parçası gibi tasavvur etmek çok daha güçtür. Evren değişmeyen statik bir bütün olabilir. Fakat bilinçli özneler, deneyimleyen, gözlemleyen ve anlamlandıran varlıklar olarak durağan olamazlar. Özne, bilinçli deneyimlerinin aracısız olarak farkındadır ve bu sayede kendi değişiminin de doğrudan bilgisine sahiptir. Bir ve aynı öznenin farklı zamanlarda farklı zihin durumları yaşıyor olması, onun zaman içinde değişen ve varlığını sürdüren bir varlık olduğunu düşündürür. Aynı şekilde, tek bir deneyimin bile süregelen bir öznenin varlığını gerektirdiği düşünülebilir, çünkü deneyim anlık bir olgu değildir, bir sürece uzanır. Bilinç veya zihin de en azından bu deneyim süresince varlığını sürdürmek veya zamana yayılmak zorundadır. Bu nedenle, bilincin uzay-zaman bloğunun bir anına bağlanıp kalmaktan ziyade, bir andan diğerine geçebilen veya geçmişten geleceğe doğru ilerleyebilen bir varlık olarak nitelendirilmesi gerektiği düşünülebilir. Bu da ancak, bilincin uzay-zamanın dışında var olduğunu iddia ederek mümkün olabilir. Ancak bu tarz düalist sezgilere dayanıp bilince veya zihne fiziksel dünyadan farklı bir ontolojik statü atfetmek, bilinç problemine çözüm getirmek şöyle dursun, bizi sayısız felsefi soruyla karşı karşıya getirir.

Bu sorulardan en önemlisi René Descartes'ın öne sürdüğü zihin-beden düalizmine eleştiri olarak getirilen ve zihnin, bedenle ve dış dünyayla ilişkisini konu edinen ünlü zihin-beden probleminin bir uzantısı olarak

¹⁰ Aristotle, "Physics", *The Complete Works of Aristotle*, ed. Jonathan Barnes, Princeton University Press, Princeton, 1995, s. 888-1042.

¹¹ Stephen Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, çev. Barış Gönülşen, Alfa Basım, İstanbul, 2013, s. 41.

görülebilir. Descartes zihin ve bedenin birbirlerinden farklı tözler olduğunu iddia ederek zihnin sahip olduğu kendine has niteliklerine bir açıklama getirmiştir.¹² Ancak, zihin ve beden gibi bu denli farklı iki tözün nasıl etkileşimde bulunduğu sorusuna verdiği yanıt birçok felsefeci tarafından tatmin edici bulunmamıştır. Aynı şekilde, bilincin uzay-zamanda yer almadığı iddiası bizi şu soruları yanıtlamak zorunda bırakır: Bilinç evren ile ne tarz bir bağlantı içerisindedir? Bilinç yalnızca içerisinde bulunduğu anın doğrudan bilgisine sahiptir. Geçmiş ve geleceği deneyimleyemez. Uzay-zamandan bağımsız olarak varlığını sürdüren bilinci şu ana ve uzay-zamanda var olan şu bedene veya beyne bağlayan nedir? Neden bilincin geçmiş ve geleceğe erişimi yoktur? Veya uzay-zaman bloğuna aşkın olan bilinç, neden onu bir bütün olarak görememektedir? Bilinç zamanda neden geriye değil, ileriye doğru hareket eder? Bilincin kendine ait bir zamanı mı vardır? Bilinç bir andan diğerine hangi hızla geçer? Bu ve benzeri sorular, bilincin tıpkı diğer şeyler gibi fiziksel dünyanın bir parçası olarak görülmesinin daha makul bir yaklaşım olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde zihnin fiziksel dünyanın bir parçası olduğu varsayılacaktır. Elbette bu varsayım birçok sorunu da beraberinde getirir. Bunlardan en önemlisi şüphesiz zihnin fiziksel olduğunu veya fiziksel olana indirgenebileceğini iddia eden fizikalizmin karşılaştığı, fizik terimlerinin veya fiziksel açıklamaların bilinçli ve öznel zihinsel durumları açıklamakta yetersiz kaldığına yönelik, eleştiridir.¹³ Ancak bu çalışmada cevaplandırılmaya çalışılacak soru, zihnin ontolojik doğası ile ilgili değil, onun dört boyutlu uzay-zaman ile ilişkisi ile ilgilidir.

Eğer Einstein'ın öne sürdüğü gibi, bilinç dahil olmak üzere her şeyin uzay-zamanda var olduğunu kabul edeceksek, zihin veya bilincin de göreliliğe ve aynı zamanda sağduyuya uygun bir açıklamasını sunmak gerekmektedir. Bunun için öncelikle, uzay-zamanda var olduğunu bildiğimiz sıradan nesnelere ontolojik konumuna bir göz atmak yerinde olacaktır. Bu sayede, sıradan nesnelere ontolojik anlamda radikal bir farkı olmayan zihnin de mahiyetini açıklığa kavuşturabiliriz.

J. B. Kennedy'ye göre göreliliğin gerektirdiği evren tasarımı, nesne odaklı bir varlık anlayışından ziyade, olay odaklı bir ontoloji ile daha uyumludur. Klasik varlık anlayışına göre, evrenin yapı taşları zaman içinde sürekliliği olan nesnelere dir. Hatta bu anlayış öyle kabul görmüştür ki, günlük dil ve dilbilgisi kuralları bile bunun üzerine kuruludur.¹⁴ Ancak görüldüğü üzere, görelilik zamanda bir noktadan diğerine ilerleme olanağını devre dışı bırakarak klasik nesne anlayışını büyük ölçüde sarsmıştır. Hatta birçok felsefeci ve fizikçiye göre görelilik, nesne diye bir şeyin var

¹² René Descartes, *Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2007.

¹³ Ned Block, "Consciousness", *A Companion to the Philosophy of Mind*, ed. Samuel Guttenplan, Blackwell; Cambridge, Massachusetts, 1996, s. 210-219.

¹⁴ Deutsch (1997), s. 258.

olamayacağını göstermektedir. Bunun yerine evrenin yapı taşlarının nesnelere değil olaylar olduğu öne sürülmektedir. Örneğin, İngiliz mantıkçı ve düşünür Bertrand Russell (1872-1970), Einstein'ın nesnelere yerine olayları koyduğunu ve fiziğin hammaddesinin nesnelere değil olaylar olması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁵ "Olay ontolojisi" olarak adlandırılan bu görüşe göre, zamanda varlığını sürdürüyormuş gibi görünen nesnelere aslında olaylar toplamından başka bir şey değildir.¹⁶ Olaylar belli zamanlarda ve yerlerde meydana gelirler ve zaman içinde yer değiştirmeleri söz konusu değildir. Örneğin bir tenis maçı izlerken algıladığımızı düşündüğümüz tenis topu, sırasıyla belli anlarda meydana gelmiş olan "tenis raketinin topa vurması, topun havada süzülmesi..., topun rakip oyuncunun raketine çarpması"¹⁷ gibi olaylar silsilesinin yarattığı bir yanılısamadır. Tüm bu sıraladığımız olayların bir parçası olan tek ve aynı tenis topundan söz etmek mümkün değildir. Bu ontolojik yaklaşım yukarıda sözünü ettiğimiz film kareleri analojisi ile birebir örtüşmektedir. Sabit ve anlık olayların her birini değiştirmeyen film karelerine benzeterek, nesne algısının ardına gelmiş benzer olaylardan kaynaklandığını daha açık bir şekilde anlayabiliriz. Öyleyse, nesne, hareket, değişim gibi olguların tümünün dört boyutlu uzay-zamanın belirli noktalarında meydana gelmiş olan dört boyutlu ardışık olayların yarattığı yanılıglardan ibaret olduğunu söyleyebiliriz.

68

Bu durumda bilincin veya zihnin de birtakım anlık ve statik zihin olaylarından meydana geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yine aynı şekilde, bilincin değişen ve zamanda ilerleyen bir varlık olarak düşünülmesinin son derece aldatıcı olduğu söylenebilir. Düşünmek, algılamak, hissetmek, inanmak veya hatırlamak gibi zihinsel eylemlerin öznesi olan tek ve aynı bilinçten söz etmek artık mümkün değildir. Nasıl ki bir tenis maçında hareket eden tek bir tenis topu yoksa, o tenis maçını başından sonuna kadar izleyen tek bir bilinç veya zihin de yoktur. Süreğen bir bilincin kendisi de yalnızca bir yanılısamadır. Burada akla gelecek ilk sorun böyle bir iddianın döngüsellik içerebileceğidir. Diğer bir deyişle, süreğen bir zihnin bir yanılısama olduğunu ileri sürmek için onun varlığını varsaymamız gerektiği düşünülebilir. Her yanılısama aynı zamanda bir deneyimdir ve her deneyim gibi her yanılısamının da bir öznesi vardır. Değişim, hareket, nesne gibi olguları birer yanılısama olarak nitelendirirken, bu yanılısamaların öznesi olarak, birtakım olaylar silsilesini başından sonuna kadar seyredebilen kendi süreğen zihinsel varlığımızı varsaymaktayız. Ancak zihnin süreğen varlığının bir yanılısama olduğunu ileri sürmek, bizi bu yanılısamının öznesinin kim veya ne olduğu sorusunu cevaplandırmak zorunda bırakır. Bu sorunlar her ne kadar zihin veya bilinci uzay-zaman

¹⁵ Bertrand Russell, *History of Western Philosophy*, Routledge, 2009 s. 657

¹⁶ Kennedy (2003), s. 51, 52.

¹⁷A.g.e., s. 53.

içerisine konumlandırmayı güçleştirse de, yalnızca anlık zihinsel durumlara başvurarak tüm bu olumsuzlukların aşılabileceği kanaatindeyim. Bunun için şimdi süregelen bir bilinç yanılması yaratan bu anlık olayların neler olduğuna bakmak gerektiğini düşünüyorum.

Uzay-zamanın “an” olarak adlandırılan dört boyutlu uzay-zaman dilimlerinden meydana geldiğini, yine top gibi sıradan bir nesnenin aslında anlık dört boyutlu olaylar silsilesinden ibaret olduğunu gördük. Şimdi ise yapılması gereken aynı iddiaların zihin için de geçerli olduğunu temellendirmektir. Zihin de tıpkı uzay-zaman veya sıradan nesnelere gibi anlardan oluşmaktadır. Tek ve aynı zihin veya bilinç olarak nitelendirdiğimiz şey aslında farklı anlarda meydana gelen durağan zihin olayları veya durumlarının bir araya gelmesinden başka bir şey değildir. Bu durumu daha anlaşılır kılmak adına, bu anlık zihin olaylarına “zihinsel an” ve bu zihin olaylarının meydana getirdiği bütüne de “zihin bloğu” adını verelim. Zihinsel anlar, tıpkı uzay-zaman dilimleri gibi son derece kapsayıcıdır. Bu anlamda bir zihinsel an, söz konusu zihin bloğunun o andaki tüm zihin durumlarını içermektedir. Öyleyse, bir tenis topunun zaman içindeki hareketini, durağan film karelerine böldüğümüz gibi, zihin bloğunu da zihinsel anlara bölebiliriz. Diğer bir deyişle, tam olarak şu anda içinde bulunduğumuz zihin durumu gibi sayısız ardışık zihin durumu, yani zihinsel an olduğunu söyleyebiliriz.

Bu zihinsel anları tasavvur etmek elbette çok güçtür. Çünkü herhangi bir zihinsel an üzerine odaklanıp onu betimlemeye çalışırken, kendimizi ister istemez farklı bir zihinsel an içerisinde buluruz. Zihnimizi belli bir anda durdurup veya süregelen olduğu yanılmasıyla kendimizi kurtarıp, ona dışarıdan bakarak nesnel bir tanımlama vermek mümkün değildir. Ancak yine de şu andaki bilinç durumumuzu sembolik olarak şu şekilde betimleyebiliriz: *t* zamanındaki zihinsel an, ekranda beliren harfin, dışarıdan gelen kuş cıvıltısının algılanması, sıcaklık hissi, baş ağrısı hissi gibi o anda gerçekleşen bilinçli zihinsel olayların tümünü diğer bir deyişle, zihnin *t* anında içerdiği her şeyi kapsayan bir kesittir. Elbette, söz konusu zihinsel anın içeriği algısal deneyimlerle sınırlı değildir. Aynı zamanda o anda sahip olunan geçmiş anıları ve gelecek beklentisini ve bilincinde olmadığımız diğer zihin durumlarını da içerir. Bununla birlikte, bir sonraki veya bir önceki zihinsel an ise buna büyük oranda benzerlik gösteren zihin olaylarını içermektedir. Bu zihinsel anlar birbirlerinden bağımsız, herhangi bir ortak özne içermeyen dört boyutlu anlık olaylardır. Zihin bloğu ise geçmiş ve gelecek tüm benzer ve ardışık zihinsel anları eksiksiz olarak içeren ve süregelen bir bilinçli varlık izlenimi uyandıran durağan bir bütündür.

Süregelen bir zihnin varlığının bir yanılması olduğu tezini güçlendiren en önemli dayanak, bu yanılmanın yalnızca belli bir zihinsel ana gönderme yapılarak açıklanabilmesidir. Bu nedenle, ardışık zihinsel

anları bir film izler gibi izleyen ve yanılıya düşen aşkın ve süregelen bir özne varsaymaya ihtiyacımız yoktur. Daha önce belirttiğimiz gibi Deutsch hareket ve değişimin şu anda sahip olduğumuz deneyim ve yine şu anda sahip olduğumuz anılardan kaynaklandığını iddia ederek aslında “tek bir an” a gönderme yapar. Aynı şekilde değişen ve zamanda ilerleyen bir zihnin varlığına ilişkin yanılısamayı anlamak için yalnızca “şu zihinsel an” a bakmak yeterlidir. Tüm bir zihinsel bloğun varlığını varsaymamız dahi gerekmemektedir. Çünkü hafıza ve anılar bile her ne kadar geçmiş anlarla ilişkili görünseler de, aslında tek bir zihinsel anın parçasıdır. Diğer bir deyişle, tek bir ana ait birer gerçeklikler ve evrendeki diğer zihinsel anlarla doğrudan bir ilişki içerisinde değillerdir.

Yine benzer bir şekilde, tıpkı diğer nesnelere gibi, zihnin zamanın bir noktasından diğerine geçemediği gerçeği bize ister istemez şunu gösterir: kendimizle veya dış dünya ile ilgili zaten sahip olup olabileceğimiz tek delil veya tek bilgi “şu zihinsel an”ın bilgisidir. Ne geçmiş ne de geleceği deneyimleyip bilgisini edinmemiz mümkün değildir, çünkü bu, zamanda ilerleyen bir zihnin varlığını kabul etmeyi gerektirir. Her ne kadar geçmişten şu ana uzanan süregelen zihinsel varlığımız bizlere aşikâr görünse de, doğrudan bilgisine sahip olduğumuz tek şey şu andaki zihinsel durumumuzdur. Dolayısıyla süregelenlik yanılısını çözümleyecek tek dayanağımız da “şu zihinsel an”dan ibarettir. Zihnimizin zamanın belirli bir noktasında var olmaya başlayıp, şu anda varlığını sürdürdüğü ve gelecekte var olmaya devam edeceği inancı yalnızca “şu zihinsel an”dan kaynaklanan bir yanılıdır.

Şüphesiz bu tarz bir yanılısamayı besleyen birincil unsur herhangi bir zihinsel anın parçası olarak nitelendirebileceğimiz bellek ve hatıralardır. Tıpkı İngiliz deneyci filozof David Hume’un (1711-1776) *İnsan Doğası Üzerine bir İnceleme* adlı eserinde belirttiği gibi, bellek ardışık algıları ilişkilendirerek özdeşlik fikrinin doğmasına neden olur, oysa tüm bu algılara sahip bir benlik tasarımı mümkün değildir.¹⁸ Benzer bir şekilde, herhangi bir zihinsel ana bağlı olan geçmiş algıların hatıraları, zaman içinde süregelen olan bir zihnin veya öznenin varlığını çıkarsamamıza neden olur. Bizlerin kendimizi değişen, hareket eden fakat buna rağmen bir ve aynı kalan bilinçli özneler olarak algılamamızın ardında yatan neden kendimizi geçmiş birtakım deneyimlerin öznesi olarak tasavvur ediyor oluşumuzdur. Hiç şüphesiz, eğer ben birkaç saniye önce duyduğum sesi veya gördüğüm rengi hatırlayabiliyorsam, birkaç saniye önce de var olduğumu, yani varlığımın süregelen olduğunu düşünmemem için hiçbir neden yoktur. Ancak bu çıkarım, zihnin veya bilinçli öznenin süregelen varlığına dair nesnel ve sağlam bir delil sunmaktan uzaktır. Az önce belirtmiş olduğum gibi, hafıza veya bellek

¹⁸David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 180.

geçmişin doğrudan deneyimi değil şu anda sahip olunan zihinsel bir durumdur, bu nedenle geçmiş ile ilgili kesin deliller sunmaz. Belleğin kimi durumlarda yanıltıcı olabildiği gerçeği bu iddiamı destekler niteliktedir. Hatta işi daha da ileri götürerek belleğin baştan aşağı yanlış ve hiç yaşanmamış hatıralarla dolu olabileceğini söylemek bile mümkündür.

Örneğin, öyle bir bilinçli varlık tasavvur edebiliriz ki, zamanın belli bir anında varlığa gelmiş olsun ve dahası belleğinde bu andan öncesine dair hatıralar taşısın. Bu varlık ister istemez tek bir zihinsel andan yola çıkarak geçmişte de var olduğu yanılığına düşecektir. Bu örneği dört boyutlu uzay-zaman anlayışı çerçevesinde şöyle ifade edebiliriz: öyle bir zihinsel an tasavvur edebiliriz ki, o zihinsel anı önceleyen ve ona benzeyen veya ona ardışık hiçbir zihinsel an bulunmasın. Hatta onun uzay zaman içerisinde var olan tek zihinsel an olduğunu dahi düşünebiliriz. Bu tek zihinsel an, o anlık tüm deneyimleri, hatıraları ve gelecek beklentilerini içersin. Bu durumda söz konusu zihinsel an ister istemez süreğenlik izlenimi de içerecektir çünkü o zihinsel anın sahip olduğu geçmiş deneyimlerin imgeleri böylesi bir yanılısamayı kaçınılmaz kılacaktır. Öyleyse, şu an içinde bulunduğumuz zihinsel durum veya şu zihinsel an, kendisinden önceki ve sonraki zihinsel anlarla bir benzerliğe veya ardışıklığa sahip olsa da, onlarla herhangi bir zorunlu ilişki içerisinde değildir. Diğer bütün anlar gibi o da dört boyutlu uzay-zamanın tek bir noktasına bağlıdır ve ebediyen bulunduğu yer ve zamanda değişmeden var olacaktır. Aynı şekilde, geçmişte yaşanmış ve gelecekte yaşanacak tüm zihinsel olaylar da aslında uzay-zamanın bir yerlerinde şu zihinsel andan ve birbirlerinden bağımsız bir şekilde varoluşlarını sürdüreceklerdir.

İster evrende tek bir zihinsel an olsun, ister sayısız zihinsel andan meydana gelmiş sayısız zihin bloğu olsun (ki bu seçenek sağduyuya daha yakındır) süreğenlik yanılısaması her durumda var olacaktır. Bu yanılısamayı çözümleyip anlamak için süreğen veya aşkın bir zihin veya bilinçli varlık varsaymaya ihtiyacımız yoktur.

Sonuç olarak, Einstein'ın özel görelilik kuramı, Minkowski'nin dört boyutlu uzay-zaman anlayışı ve var olan her şeyin uzay-zamanda var olduğu iddiası çerçevesinde zihin ve bilince verilebilecek en uygun açıklama, zihin ve bilincin de tıpkı diğer nesnelere gibi ardışık ve statik uzay-zaman kesitlerinden meydana geldiğini söylemek olacaktır. Her ne kadar, durağan ve donuk bir evren tasarımı ile değişken ve süreğen bir zihin anlayışı bağdaşmaz gibi görünse de, tek bir zihinsel ana gönderme yaparak bu bağdaşmazlığın aşılabileceği gösterilmiştir. Kaçınılmaz olarak var olduğunu düşündüğümüz değişken, süreğen ve farklı zamanların bilincinde olan zihinsel varlıkların aslında değişmeyen ve ebedi olan zihinsel anlardan ve anlık bilinçlerden meydana geldiğini ileri sürmek, zihne hem görelilikle uyumlu bir konum hem de zihinle ilgili yanılıgı açıklamak için bir dayanak teşkil etmektedir. Öyleyse; geçmiş, gelecek ve şu anki tüm zihinsel

anlar eşit derecede gerçektir. Her zihinsel an kendi anlık bilincini, deneyimlerini, hatıra ve gelecek beklentisini ve buna benzer birçok zihinsel olayı ve hatta süreğenlik yanılması içerir. Aynı şekilde, adına bilinç dediğimiz ve geçmişten geleceğe doğru yol aldığını düşündüğümüz bir varlık yoktur. Onun yerine dört boyutlu uzay-zaman içinde anlık "bilinçler" veya "bilinç olayları" vardır. Bir andan diğerine geçişin mümkün olmadığı dört boyutlu uzay-zamanda, böyle bir geçişin yaşandığı yanılması ise temelde tek bir zihinsel anın parçası olan bellekten kaynaklanmaktadır. Her ne kadar görelilik kuramı zaman ve evren ile ilgili düşünce şeklimizi büyük ölçüde değiştirirse de, nesnelere ve bilinçli varlıkların ontolojik konumunu dört boyutlu uzay-zaman bağlamında sağduyuya uygun bir şekilde açıklamak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aristotle (1995) "Physics", *The Complete Works of Aristotle*, ed. Jonathan Barnes, Princeton University Press, Princeton, s. 888-1042.
- Block, Ned (1996) "Consciousness", *A Companion to the Philosophy of Mind*, ed. Samuel Guttenplan, Blackwell, Cambridge, Massachusetts, s. 210-219.
- Descartes, René (2007) *Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Deutsch, David (1997) *The Fabric of Reality*, Penguin Books, New York.
- Greene, Brian (2012) *Evrenin Dokusu*, çev. Murat Alev, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- Hawking, Stephen (2013) *Zamanın Kısa Tarihi*, çev. Barış Gönülşen, Alfa Basım, İstanbul.
- Hume, David (2009) *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan, Bilgesu yayıncılık, Ankara.
- Kennedy, J. B. (2003) *Space, Time and Einstein: an Introduction*, Acumen Publishing.
- Newton, Isaac (2010) *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (Seçmeler)*, çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul.
- Russell, Bertrand (2009) *History of Western Philosophy*, Routledge.

